

Επίκαιρα θέματα

Η υποτίμηση της ελευθερίας του τύπου.
Με αφορμή την ΑΠ 697/2017 (Α1 πολ.)
(Athens Review of Books κατά Κοτζιά)*

«Όπου ο τύπος είναι ελεύθερος και ο καθένας μπορεί να διαβάζει,
όλα βαίνουν καλώς»
— Thomas Jefferson, Επιστολή στον Charles Yancey, January 6, 1816
*Στη μνήμη του δασκάλου μας Σταύρου Τσακυράκη (1951-2018),
θαρραλέου υπερμάχου της ελευθερίας του λόγου*

ΑΝΝΑΣ ΤΣΙΦΤΣΟΓΛΟΥ,
Δ.Ν., LL.M., Δικηγόρου

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΟΥΖΟΥΚΑ,
Μ.Δ.Ε., Δικηγόρου

Διάγραμμα

I. Εισαγωγικά

II. Τα πραγματικά περιστατικά και η κρίση του Αρείου Πάγου

α. Τα δημόσια πρόσωπα και το δικαιολογημένο ενδιαφέρον του τύπου

β. Η ελευθερία του τύπου και η (ανύπαρκτη) στάθμιση του δικαστηρίου

γ. Η απόφαση Κοτζιά: κατεδαφίζοντας την ελευθερία της γνώμης και του τύπου

III. Συμπερασματικά

* Η απόφαση δημοσιεύεται στο παρόν τεύχος, σελ. 620 επ.

I. Εισαγωγικά

Τα θέματα ορίων της ελευθερίας του λόγου δεν παύουν ποτέ να ερίζουν την κοινή γνώμη¹. Με την πρόσφατη ΑΠ 697/2017², ο Άρειος Πάγος εκλήθη να αποφανθεί σχετικά με την πολύκροτη υπόθεση του Υπουργού Ν. Κοτζιά κατά του περιοδικού Athens Review of Books. Ειδικότερα, ενώ η συγκεκριμένη υπόθεση αποτέλεσε έναυσμα σκέψεων σχετικά με τα πραγματικά όρια της ελευθερίας του τύπου στην Ελλάδα, ο Άρειος Πάγος κατέληξε σε μια μονοδιάστατη κρίση που μάλλον εγείρει πολλαπλά ερωτήματα παρά επιλύει τη διαφορά. Μάλιστα, παρά την έντονα πολιτική διάσταση της υπόθεσης Κοτζιά, η αρεοπαγίτικη αυτή απόφαση προκαλεί τόσο για την έωλη δικανική της κρίση όσο και για τη στάση της απέναντι σε μια υπόθεση που δίχασε τη δημόσια σφαίρα.

II. Τα πραγματικά περιστατικά και η κρίση του Αρείου Πάγου

Αφορμή της υπόθεσης Κοτζιά στάθηκε δημοσίευμα του περιοδικού Athens Review of Books σχετικά με την παρουσίαση βιβλίου του υπουργού. Το επίμαχο δημοσίευμα, εκκινώντας από το γεγονός της βιβλιοπαρουσίασης, διατύπωνε γενικότερα σχόλια για το πρόσωπο του υπουργού, το παρελθόν του και την πολιτική του δράση. Καθότι θεωρήθηκε από τον ίδιο προσβλητικό, άσκησε αγωγή για προσβολή της προσωπικότητάς του κατά του περιοδικού. Ακολούθησε δικαστική διαμάχη μεταξύ των δύο που σε πρώτο βαθμό δικαίωσε τον Υπουργό³, σε δεύτερο βαθμό εκ νέου τον Υπουργό αλλά περιορίζοντας το ποσό της επιδικασθείσας αποζημίωσης⁴ και τελικά ο Άρειος Πάγος επικύρωσε πρόσφατα την εφετειακή απόφαση με τη σχολιαζόμενη απόφασή του.

¹ Βλ γενικότερα: ΤΣΑΚΥΡΑΚΗΣ Σ., Η Ελευθερία του Λόγου στις ΗΠΑ (ΠΝ Σάκκουλας 1997), ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Άρθρο 14 σε: Σύνταγμα: Κατ'άρθρο ερμηνεία (ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Φ., ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ Ξ et al επιμ.) (Σάκκουλας 2017), ΒΡΕΤΤΟΥ Χ., Η αιχμηρή κριτική ως συνταγματικό δικαίωμα (Νομική Βιβλιοθήκη 2014), ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗ Τ., Άρθρο 10 ΕΣΔΑ σε: ΕΣΔΑ: Ερμηνεία κατ'άρθρο (ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ Λ., επιμ.) (Νομική Βιβλιοθήκη 2013), Freedom of Expression in: The European Convention on Human Rights (JACOBS, WHITE & OVEY eds) (OUP 2014), 6th ed.

² ΑΠ 697/2017 (Α1 πολ. τμήμα).

³ ΠολΠρΑθ 3284/2013.

⁴ ΕφΑθ 4034/2015.

Οι αναιρεσιόντες επεδίωξαν την αναίρεση της εφετειακής απόφασης επικαλούμενοι παραβίαση κανόνων ουσιαστικού δικαίου, ανεπάρκεια και αντιφατικότητα της αιτιολογίας του δικαστηρίου της ουσίας⁵. Τρία σημεία της αρεοπαγίτικης απόφασης χρήζουν εν προκειμένω σχολιασμού, ήτοι α) η έννοια του δημοσίου προσώπου και η χρήση της τόσο στην εγχώρια νομολογία όσο και στη νομολογία του ΕΔΔΑ και του Supreme Court των ΗΠΑ για την ελευθερία του λόγου και του τύπου, β) η ανεπάρκεια της στάθμισης της ελευθερίας του λόγου και του τύπου με το συγκρουόμενο αγαθό της προσωπικότητας και γ) η στάση του Αρείου Πάγου απέναντι στην πολύκροτη υπόθεση ενόψει της έντονα πολιτικής χροιάς της.

α. Τα δημόσια πρόσωπα και το δικαιολογημένο ενδιαφέρον του τύπου

Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, στον πυρήνα μιας πλουραλιστικής και δημοκρατικής κοινωνίας βρίσκεται ο ανοικτός δημόσιος διάλογος που οφείλει να προωθεί την ελεύθερη πολιτική αντιπαράθεση⁶. Μάλιστα, το ΕΔΔΑ, αναγνωρίζοντας τη σημασία του πολιτικού διαλόγου αλλά και τη θεμελιώδη λειτουργία του τύπου, επιτρέπει στενά περιθώρια εκτίμησης στα κράτη-μέλη ως προς την επιβολή περιορισμών στην ελευθερία της έκφρασης που προάγει το δημόσιο διάλογο⁷. Συνεπώς, η αιχμηρή κριτική οφείλει να είναι ανεκτή για τους σκοπούς ενός ανοικτού διαλόγου που προάγει τη δημόσια σφαίρα.

Σε αυτό το πλαίσιο, τα ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι *τα όρια της κριτικής είναι σαφώς ευρύτερα για τα δημόσια πρόσωπα σε σχέση με τους απλούς ιδιώτες*. Ειδικότερα, στην έννοια του δημοσίου προσώπου υπάγονται κατεξοχήν τα πολιτικά πρόσωπα, καθότι εκτίθενται αναπόφευκτα και συνειδητά στον έλεγχο της κοινής γνώμης για τα λόγια και το έργο τους⁸, τόσο έναντι του απλού κόσμου όσο και έναντι του τύπου. Μάλιστα, στην έννοια του δημοσίου προσώπου μπορούν να υπαχθούν και πρόσωπα της «πρόσκαι-

⁵ Άρθρο 559 αρ. 1 εδ. α' και β' και άρθρο 559 αρ. 19 ΚΠολΔ.

⁶ Βλ την κλασική ΕΔΔΑ, Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αρ.αιτ. 5493/72, 7.12.1976, § 49, που αναγνώρισε την ανάγκη προστασίας και των ιδεών που είναι «προσβλητικές, σοκαριστικές ή ενοχλητικές» στο δημόσιο λόγο.

⁷ ΕΔΔΑ, Obershlick κατά Αυστρίας, αρ.αιτ. 15974/90, 26.4.1995, § 38, Lombardo κατά Μάλτας, αρ.αιτ. 7333/06, 24.4.2007, § 54.

⁸ ΕΔΔΑ, Lingens κατά Αυστρίας, αρ.αιτ. 9815/82, 8.7.1986, § 42, Krone Verlag κατά Αυστρίας, αρ.αιτ. 34315/96, 26.2.2002, §§ 35-36, Βασιλάκης κατά Ελλάδος, αρ.αιτ. 25145/05, 17.1.2008, §§ 48-55, Λιοναράκης κατά Ελλάδος, αρ.αιτ. 1131/05, 5.7.2007, § 45.

ρης επικαιρότητας» ή πρόσωπα που λόγω των πράξεων ή της θέσης τους υπάγονται στη δημόσια σφαίρα⁹.

Όπως χαρακτηριστικά είχε κρίνει το Δικαστήριο του Στρασβούργου στην υπόθεση *Castells*¹⁰,

«Τα όρια της επιτρεπτής κριτικής είναι ευρύτερα αναφορικά με την κυβέρνηση σε σχέση με έναν απλό πολίτη, ή και έναν οποιοδήποτε πολιτικό. Σε μια δημοκρατία οι πράξεις ή παραλείψεις της Κυβέρνησης πρέπει να υπόκεινται σε αυστηρό έλεγχο όχι μόνο της νομοθετικής και της δικαστικής εξουσίας αλλά και του τύπου και της κοινής γνώμης...»

Βεβαίως, όταν γίνεται κακόπιστη επίθεση πολιτικού αντιπάλου με χρήση αναξιόπιστων στοιχείων μπορεί να μην καλύπτεται από την προστασία του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ¹¹.

Αντιστοίχως, και το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ αναγνωρίζει την ανάγκη ενός ανοικτού, ελεύθερου και ενίοτε καυστικού πολιτικού διαλόγου περιέχοντος και λεκτικές επιθέσεις. Έτσι, στην ιστορική απόφασή του *New York Times v Sullivan*¹², το Supreme Court διακήρυξε ρητά τον κανόνα για τις υποθέσεις δυσφήμισης δημοσίων προσώπων:

«(...) Θα κρίνουμε αυτή την υπόθεση με βάση την εθνική μας προσήλωσή στην αρχή ότι ο δημόσιος διάλογος πρέπει να είναι χωρίς αναστολές, ζωνρός και ανοικτός στα πάντα και ότι κάλλιστα μπορεί να περιέχει σφοδρές, καυστικές και ενίοτε ενοχλητικές επιθέσεις στην κυβέρνηση και σε δημόσιους λειτουργούς».

Με την εφαρμογή του κανόνα της υπόθεσης *Sullivan*, σε μια υπόθεση δυσφήμισης δημοσίου προσώπου η άμυνα του εκδότη συνίσταται στην απλή άρνηση της επίγνωσης του ψεύδους ή τη διατήρηση σοβαρών αμφιβολιών για την αλήθεια του δημοσιεύματος και η ετυμηγορία των ενόρκων περιορίζεται αποκλειστικά σε κρίση αναφορικά με την ύπαρξη ή όχι της

⁹ ΕΔΔΑ, *Krone Verlag κατά Αυστρίας*, αρ.αιτ. 34315/96, 26.2.2002, § 37, *Verlagsgruppe News κατά Αυστρίας*, αρ.αιτ. 10520/2002, 14.12.2006, § 36, *Αυγή και Κάρης κατά Ελλάδος*, αρ.αιτ. 15909/06, 4.6.2008, § 28.

¹⁰ ΕΔΔΑ, *Castells κατά Ισπανίας*, αρ.αιτ. 11798/85, 23.4.1992, § 46.

¹¹ ΕΔΔΑ, *Barata Monteiro κατά Πορτογαλίας*, αρ.αιτ. 4035/08, 11.1.2011, § 36.

¹² US Supreme Court, *New York Times Co v Sullivan*, 376 US 254, 270 (1964). Για ανάλυση της απόφασης βλ. ΤΣΑΚΥΡΑΚΗ Σ., Η ελευθερία του λόγου στις ΗΠΑ, 81 επ., 217 επ.

επίγνωσης του ψεύδους ή της απερίσκεπτης αδιαφορίας περί της αλήθειας του.

Περαιτέρω, το Ανώτατο Δικαστήριο στην απόφαση αυτή δεν δίστασε να σκεφθεί και επί της αξίας του ψεύδους για τον δημόσιο διάλογο, διατυπώνοντας το συμπέρασμα ότι «ο λανθασμένος ισχυρισμός γεγονόςτος είναι αναπόφευκτος στον ελεύθερο διάλογο και πρέπει να προστατευθεί, αν θέλουμε να έχει η ελευθερία της έκφρασης τον απαραίτητο «χώρο αναπνοής» που χρειάζεται για να επιβιώσει»¹³. Εάν ο ομιλητής ή ο δημοσιογράφος προστατεύεται μόνον για την αλήθεια των ισχυρισμών του και μάλιστα φέρει ο ίδιος το βάρος αποδείξεως της αλήθειας, θα λειτουργήσουν αντανakλαστικά αυτολογοκρισίας με δυσμενείς συνέπειες στον ελεύθερο διάλογο¹⁴.

Αλλά και σε άλλες υποθέσεις του¹⁵ το Ανώτατο Δικαστήριο διαμόρφωσε κατηγορίες δημοσίων προσώπων, όπως δημόσια πρόσωπα καθολικής εμπέλειας στα οποία εφάρμοσε τον κανόνα της υπόθεσης Sullivan. Εξάλλου, υπήρξαν και περιπτώσεις όπου πρόσωπα κρίθηκαν από κατώτερα αμερικανικά δικαστήρια ως ακούσιας δημοσιότητας¹⁶, ή και ως περιορισμένης εμπέλειας, λόγω ιδιότητας ή εκούσιας συμμετοχής τους σε δημόσια αντιπαράθεση¹⁷. Η παραπάνω νομολογία υπάγεται στο πλαίσιο της άκρως φιλελεύθερης προσέγγισης του Supreme Court σε θέματα ελευθερίας του λόγου¹⁸.

Αλλά και στην Ελλάδα, στην αρεοπαγίτικη νομολογία, ο Άρειος Πάγος αναγνωρίζει την ανάγκη προστασίας του δικαιολογημένου ενδιαφέροντος του τύπου που αίρει τον άδικο χαρακτήρα της εξύβρισης ή/και της δυσφήμισης (άρθρο 367 § 1 εδ. γ' ΠΚ):

¹³ US Supreme Court, *New York Times Co v Sullivan*, 376 US 254, 271-272.

¹⁴ ΤΣΑΚΥΡΑΚΗΣ Σ., Η ελευθερία του λόγου στις ΗΠΑ, 84.

¹⁵ Βλ. π.χ. υπόθεση *Gertz v Robert Welch Inc*, 418 US 323 (1974).

¹⁶ Βλ. π.χ. 779 F.2d 736 (DC Cir. 1985), 186 F.3d 505 (4th Cir. 1999).

¹⁷ US Supreme Court, *Gertz v Robert Welch*, ό.π., *Time v Firestone*, 424 US 448 (1976), *Hutchinson v Proxmire*, 443 US 111 (1979), *Wolston v Reader's Digest Association*, 443 US 157 (1979).

¹⁸ Βλ. π.χ. US Supreme Court, *Citizens United v FEC*, 558 U.S. 310 (2009), όπου το δικαστήριο έκρινε ότι οι επιχειρήσεις έχουν δικαίωμα στον πολιτικό λόγο (!). ΤΣΙΦΤΣΟΓΛΟΥ Α., Ο εταιρικός πολιτικός λόγος και η Δημοκρατία. Σχόλιο στη *Citizens United v FEC*, ΕφημΔΔ 6/2009, 800 επ.

«Δικαιολογημένο ενδιαφέρον, που πηγάζει από τη συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία και την κοινωνική αποστολή του τύπου, έχουν και τα πρόσωπα που συνδέονται με τη λειτουργία του, όπως προπάντων είναι οι δημοσιογράφοι, αλλά και γενικότερα όσοι κάνουν χρήση του τύπου για τη δημοσίευση ειδήσεων και σχολίων σχετικών με τις πράξεις και τη συμπεριφορά φυσικών ή νομικών προσώπων ή ομάδων προσώπων που παρουσιάζουν ενδιαφέρον για το κοινωνικό σύνολο. Έτσι είναι επιτρεπτά για τα πρόσωπα αυτά δημοσιεύματα προς ενημέρωση του κοινού, ακόμη και αν περιέχουν οξεία κριτική και δυσμενείς χαρακτηρισμούς σε βάρος προβεβλημένων προσώπων, τα οποία ασκούν δημόσια εξουσία ή λειτουργία ή άλλη δραστηριότητα, που ενδιαφέρει το κοινωνικό σύνολο ή μέρος αυτού σε ευρύτερη ή στενότερη τοπική κλίμακα»¹⁹.

Δικαιολογημένο ενδιαφέρον είναι συνεπώς κατ' εξοχήν το συμφέρον πληροφόρησης του κοινού διά του τύπου. Αναφέρεται σε πράξεις προσώπων που συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον του κοινού, ακόμη και με άσκηση οξείας κριτικής και δυσμενείς χαρακτηρισμούς, αλλά όχι επί υπέρβασης του αναγκαίου μέτρου (ανεπίτρεπτη επέμβαση στην προσωπικότητα) ή όταν βασίζεται το δημοσίευμα σε ψευδή ή παραπλανητικά γεγονότα, των οποίων την αλήθεια οφείλει ο δημοσιογράφος να διακριβώνει πρώτα²⁰. Δικαιολογημένο ενδιαφέρον συντρέχει όταν η εκδήλωση αυτή (απλής δυσφήμισης ή εξύβρισης), αποτελώντας περιεχόμενο οφειλόμενης ή επιθυμητής φροντίδας του δράστη για την εξυπηρέτηση του σκοπού του, δεν είναι αντίθετη με το δίκαιο και τα χρηστά ήθη και ισοσταθμίζεται ή δεν είναι φανερά δυσανάλογη με την εξυπηρέτηση του συγκεκριμένου σκοπού που δεν μπορεί να επιτευχθεί αλλιώς²¹. Βασική προϋπόθεση της δικαιολογητικής περίπτωσης αποτελεί το ότι η προσβλητική της τιμής εξωτερίκευση ήταν εύλογη και αναγκαία για την προστασία του συμφέροντος του δράστη, ήτοι ότι αποτελεί, με βάση τις συνθήκες της συγκεκριμένης περίπτωσης, το επιβαλλόμενο και αντικειμενικώς αναγκαίο μέσο προς διαφύλαξη του δικαιώματος, χωρίς το οποίο η διαφύλαξή του δε θα ήταν δυνατή.

Προκειμένου να εφαρμοσθεί η άρση του άδικου χαρακτήρα της δυσφημιστικής ή εξυβριστικής εκδήλωσης, όταν γίνεται για την προστασία δικαι-

¹⁹ ΑΠ 1447/2014 (Α1 πολ.). Βλ και ΑΠ 854/2002 (Α' Πολ), ΑΠ 1662/2005, ΑΠ 271/2012 (Α1 πολ.).

²⁰ ΑΠ 1724/1999, 1147/1998, ΕφΑθ 4054/1992, 1652/1988, 675/1988.

²¹ ΑΠ 73/2002, 451/2000.

ολογημένου συμφέροντος, απαιτείται το χρησιμοποιούμενο μέσο να συνιστά στη συγκεκριμένη περίπτωση το πρόσφορο, το αναγκαίο και το ανάλογο μέσο της προστασίας του δικαιολογημένου συμφέροντος. Ειδικότερα: 1) Το μέσο για την προστασία του δικαιολογημένου συμφέροντος χαρακτηρίζεται ως πρόσφορο ή κατάλληλο, όταν η προσβλητική εκδήλωση συνδέεται με τα αποδιδόμενα σε βάρος του παθόντος στοιχεία. 2) Το μέσο για την προστασία του δικαιολογημένου συμφέροντος χαρακτηρίζεται ως αναγκαίο, όταν ο δράστης στη συγκεκριμένη περίπτωση δε θα μπορούσε να μη χρησιμοποιήσει την προσβλητική εκδήλωση, γιατί ο σκοπός του δε θα μπορούσε να εξυπηρετηθεί εξίσου αποτελεσματικά με ηπιότερες εκφράσεις λιγότερο προσβλητικές. 3) Το μέσο για την προστασία του δικαιολογημένου συμφέροντος χαρακτηρίζεται ως ανάλογο σε σχέση με την υπάρχουσα αναλογία μεταξύ της προστασίας του δικαιολογημένου συμφέροντος και της προστασίας της τιμής. Αν η αξία του προστατευόμενου συμφέροντος είναι μικρότερη από την τιμή του προσώπου, η πράξη παραμένει τελικά άδικη και τιμωρείται ως δυσφήμιση. Και αντίθετα, αν οι αντιπαραβαλλόμενες αξίες δεν αντισταθμίζονται, αλλά η προστασία του δικαιολογημένου συμφέροντος αποτελεί στη συγκεκριμένη περίπτωση μεγαλύτερη αξία από την τιμή του δράστη, ο άδικος χαρακτήρας της προσβλητικής εκδήλωσης αίρεται και η τυχόν τιμωρία του δράστη συνιστά δυσανάλογο μέτρο για την προστασία της τιμής του θιγόμενου προσώπου.

Σε κάθε περίπτωση ο άδικος χαρακτήρας της εξυβριστικής ή δυσφημιστικής εκδήλωσης δεν αίρεται, και συνεπώς παραμένει η παρανομία ως ουσιαστικό στοιχείο της αδικοπραξίας, όταν η παραπάνω εκδήλωση αποτελεί συκοφαντική δυσφήμιση ή όταν από τον τρόπο ή από τις περιστάσεις που αυτή έγινε προκύπτει σκοπός εξύβρισης, δηλαδή σκοπός που κατευθύνεται ειδικά σε προσβολή της τιμής άλλου και ενέχει αμφισβήτηση της ηθικής ή κοινωνικής αξίας του προσώπου ή περιφρόνηση αυτού. Κατά τον Άρειο Πάγο, τέτοιος ειδικός σκοπός εξύβρισης εμφανίζεται στον τρόπο εκδήλωσης της προσβλητικής συμπεριφοράς, όταν ο τρόπος αυτός δεν ήταν αντικειμενικά αναγκαίος για την απόδοση της σκέψης εκείνου που φέρεται ότι ενεργεί για την άσκηση νομίμου δικαιώματος ή από δικαιολογημένο ενδιαφέρον, ο οποίος ωστόσο χρησιμοποίησε αυτόν τον τρόπο για να προσβάλει την τιμή του άλλου.

Ο ισχυρισμός του εναγομένου ότι συντρέχει περίπτωση δικαιολογημένου ενδιαφέροντός του που αίρει κατά το άρθρο 367 § 1 ΠΚ τον άδικο χαρακτήρα δυσφημιστικού για τον ενάγοντα ισχυρισμού του συνιστά *ένσταση καταλυτική* της εναντίον του αγωγής με αντικείμενο την ικανοποίηση

της ηθικής βλάβης του αντιδίκου του από την επικαλούμενη παράνομη προσβολή της προσωπικότητάς του με το δυσφημιστικό σε βάρος του ισχυρισμό, ενώ *αντένσταση* συνιστά ο ισχυρισμός του ενάγοντος ότι δεν αίρεται ο άδικος χαρακτήρας της δυσφήμισής του από τον εναγόμενο, επειδή αυτός ενήργησε με ειδικό σκοπό εξύβρισής του²².

Τέλος, και το Συμβούλιο της Επικρατείας προβαίνει σε διάκριση μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών προσώπων αναγνωρίζοντας ότι τα πρώτα είναι εξορισμού εκτεθειμένα στη δημόσια σφαίρα και πρέπει να επιδεικνύουν μεγαλύτερη ανοχή στην κριτική. Περαιτέρω, και εδώ τίθεται το κριτήριο του δικαιολογημένου ενδιαφέροντος που, σταθμιζόμενο με την προστασία της προσωπικότητας των δημόσιων προσώπων, επιβάλλει ενίοτε τη δημοσιοποίηση πληροφοριών για αυτά²³.

Συμπερασματικά, προκύπτει ότι αναγνωρίζεται το δικαιολογημένο ενδιαφέρον του τύπου στη νομολογία τόσο του ΕΔΔΑ όσο και ανωτάτων δικαστηρίων σε Ελλάδα και τις ΗΠΑ αναφορικά ιδίως με τα δημόσια πρόσωπα. Τα τελευταία, όπως αυτά κατηγοριοποιούνται κατά περίπτωση στη νομολογία των ως άνω δικαστηρίων, και δη τα πολιτικά πρόσωπα, είναι εξορισμού εκτεθειμένα στην κριτική ώστε, κατά περίπτωση, να αίρεται ο άδικος χαρακτήρας της δυσφήμισης/ή και εξύβρισής τους.

β. Η ελευθερία του τύπου και η (ανύπαρκτη) στάθμιση του δικαστηρίου

Στη σχολιαζόμενη αρεοπαγίτικη απόφαση, προκύπτει ότι ο Άρειος Πάγος απέφυγε επιμελώς τη στάθμιση των συγκρουόμενων αγαθών, ήτοι της προσωπικότητας του αναιρεσίβλητου και της ελευθερίας του τύπου, εκμεταλλευόμενος τις διατάξεις του Ποινικού Κώδικα περί συκοφαντικής δυσφήμισης (άρθρο 363 ΠΚ) και της άρσης του αδικού σε συκοφαντική δυσφήμιση (άρθρο 367 ΠΚ), κατά την κρίση της αλήθειας των γεγονότων του επίμαχου δημοσιεύματος.

Κατά τη νομολογία του Αρείου Πάγου, ο δόλος του δράστη για τη στοιχειοθέτηση της υποκειμενικής υπόστασης του εγκλήματος της συκοφαντικής δυσφήμισης κατ' άρθρο 363 του Ποινικού Κώδικα πρέπει να είναι άμεσος²⁴ και περιλαμβάνει, αφενός μεν τη γνώση του δράστη, με την έννοια της πλήρους βεβαιότητας, ότι το γεγονός αυτό είναι ψευδές και μπορεί να

²² ΑΠ 387/2005.

²³ ΣτΕ (ολ) 1213/2010, 5382/2012, 2923/2014, 4150/2015.

²⁴ Δεν αρκεί ο ενδεχόμενος δόλος, αφού ο νόμος αξιώνει «*υπερχειλή υποκειμενική υπόσταση*», βλ. ΑΠ 1671/2011, 1116/2010, 302/2009, 1913/2008, 257/2001.

βλάψει την τιμή και την υπόληψη του άλλου και αφετέρου, τη θέληση αυτού να ισχυριστεί ή διαδώσει ενώπιον τρίτου το γεγονός αυτό²⁵. Αν ο δράστης πιστεύει το γεγονός ως αληθινό, τελείται απλή δυσφήμιση²⁶.

Στην προκείμενη περίπτωση, ο Άρειος Πάγος συνήγαγε ότι ο αναγνώστης ο οποίος απέστειλε το δυσφημιστικό δημοσίευμα προς δημοσίευση (δ' εναγόμενος) γνώριζε περί της αναλήθειας των γεγονότων που μνημονεύονται στο δημοσίευμα με την ακόλουθη αιτιολογία:

«Περαιτέρω, ο δ' εναγόμενος προέβη στη σύνταξη και δημοσιοποίηση της επίμαχης επιστολής χωρίς να τηρήσει τις συναλλακτικές υποχρεώσεις του τύπου και ειδικότερα το καθήκον σεβασμού της προσωπικότητας και το καθήκον της αλήθειας, που επιβάλλει να προηγηθεί ο έλεγχος της αλήθειας των πληροφοριών και των ειδήσεων. Επομένως ο δ' εναγόμενος προχώρησε στη δημοσίευση των ως άνω φερόμενων ως αληθινών περιστατικών εν γνώσει του ψεύδους τους και με σκοπό να βλάψει την τιμή, την υπόληψη και την προσωπικότητα του ενάγοντος, οι δε λοιποί εναγόμενοι αβασάνιστα προέβησαν στη δημοσίευση της επίμαχης επιστολής του. Η κρίση του Δικαστηρίου περί της γνώσης του δ' εναγόμενου της αναλήθειας όσων υποστηρίζει στην επίμαχη επιστολή επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι όσα αναφέρονται σ' αυτήν εμφανίζονται κατηγορηματικά ως πραγματικές καταστάσεις και γεγονότα και όχι ως φήμες ή απόψεις τρίτων».

Τα επιχειρήματα του Αρείου Πάγου είναι δύο:

1. Ο αναγνώστης που απέστειλε τη δυσφημιστική επιστολή (δ' εναγόμενος) δεν τηρήσε τις συναλλακτικές υποχρεώσεις του τύπου και ειδικότερα το καθήκον σεβασμού της προσωπικότητας και της αλήθειας που επιβάλλει να προηγηθεί έλεγχος της αλήθειας, άρα γνώριζε το ψευδές των αναφερόμενων στην επιστολή γεγονότων.
2. Ο ίδιος αναγνώστης (δ' εναγόμενος) έγραψε με κατηγορηματικότητα τα όσα αναφέρει στην επιστολή του, επομένως γνώριζε το ψευδές των αναφερομένων γεγονότων.

Το πρώτο επιχείρημα του Αρείου Πάγου επιβαρύνει έναν αναγνώστη του περιοδικού (ο οποίος είναι συγγραφέας-μεταφραστής και όχι δημοσιογράφος), με το καθήκον που έχει και ένας δημοσιογράφος. Η αυστηρότητα αυτή είναι δυσεξήγητη, όταν μάλιστα το ίδιο Δικαστήριο, σε περίπτωση υ-

²⁵ ΑΠ 60/2012, 1671/2011, 1913/2008, 1234/2007, 819/2006, 128/2006, 1105/2005.

²⁶ ΑΠ 1159/1991, 506/1999, 755/1997.

πευθύνου εφημερίδας που δημοσίευσε ανακοίνωση Υπουργείου ότι ο θιγόμενος (υπάλληλος) τέθηκε σε αργία, υπήρξε επιεικέστερο και έκρινε ότι ο εν λόγω υπεύθυνος εφημερίδας δεν ήταν υποχρεωμένος να επιβεβαιώσει την αλήθεια της πληροφορίας²⁷. Εν προκειμένω, ο Άρειος Πάγος χρησιμοποίησε το κριτήριο σταθμίσεως της προσβολής της τιμής του θιγομένου προσώπου με το δικαιολογημένο ενδιαφέρον του τύπου κατ' άρθρο 367 παρ. 1 ΠΚ, ως κριτήριο συναγωγής γνώσης του ψευδούς των αναφερόμενων στο δυσφημιστικό δημοσίευμα γεγονότων²⁸. Επομένως, με την κρινόμενη απόφαση ο Άρειος Πάγος προειδοποιεί τους Έλληνες πολίτες ότι πρέπει να ελέγχουν οπωσδήποτε την αλήθεια των γεγονότων που διαδίδουν δια του τύπου, είτε είναι δημοσιογράφοι είτε όχι, ειδάλλως συνάγεται ότι γνωρίζουν την αναλήθειά τους, στην περίπτωση που αυτά αποδειχθούν ψευδή.

Στη συνέχεια, ο Άρειος Πάγος με το δεύτερο επιχείρημά του απευθύνει δεύτερη προειδοποίηση προς τους Έλληνες πολίτες να μην γράφουν με κατηγορηματικό τρόπο τα γεγονότα που διαδίδουν, διότι συνάγεται τεκμήριο ότι γνωρίζουν την αναλήθειά τους, στην περίπτωση που αυτά αποδειχθούν ψευδή. Το επιχείρημα αυτό, εκτός από ανεπίτρεπτα περιοριστικό για την

²⁷ ΑΠ 641/1985.

²⁸ Βλ. ενδεικτικώς ΑΠ 1724/1999, όπου για να διαπιστωθεί εάν συνέτρεχε περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 367 παρ. 1 του ΠΚ κρίθηκε ότι: «*Τέτοιο δικαιολογημένο ενδιαφέρον έχει ο δημοσιογράφος ως προς τη δημοσίευση ειδήσεων σχετικά με πράξεις προσώπων που συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον του κοινωνικού συνόλου, ώστε και περιέχοντα οξεία κριτική ή δυσμενείς γι' αυτά χαρακτηρισμούς τα σχετικά δημοσιεύματα, αίρεται ο άδικος χαρακτήρας των αξιόποινων πράξεων, όχι όμως όταν τα δημοσιεύματα υπερβαίνουν το αντικειμενικώς αναγκαίο για την ικανοποίηση του δικαιολογημένου ενδιαφέροντος της ενημέρωσης του κοινού μέτρο, βασιζόμενα σε αληθινά - και όχι ψευδή ή παραπλανητικά - γεγονότα. Οφείλει όμως ο δημοσιογράφος να εξακριβώσει πριν τη δημοσίευση, την αλήθεια των δυσφημιστικών γεγονότων, χωρίς να μπορεί να θεωρηθεί - σε αντίθετη περίπτωση - ότι η παράδοση σε δημόσια ανυποληψία του δυσφημούμενου προσώπου τελεί σε αναλογία με την κοινωνική αποστολή του τύπου για ενημέρωση του κοινού ή ότι αποτελεί αυτή το επιβεβλημένο μέσο άσκησης του έργου της ενημέρωσης. Θα πρέπει να υπογραμμισθεί, ότι το κατά το άρθρο 367 ΠΚ, ως άνω αποτέλεσμα της άρσης του άδικου χαρακτήρα της απλής δυσφήμισης και εξύβρισης δεν επέρχεται - κατ' εξαίρεση - και παραμένει η ποινική ευθύνη, όταν οι εκδηλώσεις περιέχουν τα συστατικά στοιχεία της κατά το άρθρο 363 ΠΚ πράξης (συκοφαντικής δυσφήμισης), καθώς και όταν - όπως προεκτέθηκε - από τον τρόπο της εκδήλωσης ή από τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέσθηκε η πράξη, προκύπτει σκοπός εξύβρισης», ΕφΑθ 4054/1992, 1652/1988, ΕΛΔ 1989, 818. 675/1988, ΠΧ ΛΘ, 520, ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Μ., Ποινικός Κώδικας - Ερμηνεία (ΠΝ Σάκκουλας 2014), 3^η έκδοση, 1118.*

ελευθερία του λόγου, είναι και ασθενές. Εύλογα αναρωτιέται κανείς γιατί η κατηγορηματικότητα να μην άγει στο συμπέρασμα ότι ο συντάκτης ήταν πεπεισμένος για την αλήθεια των γεγονότων που μνημονεύει (και όχι για την αναλήθεια τους).

Ο Άρειος Πάγος, εκτός από την ασθενή επιχειρηματολογία του, είναι ασυνεπής και με τον κανόνα που έχει θέσει σε προγενέστερες αποφάσεις για την πληρότητα της τεκμηρίωσης της συνδρομής δόλου στο πρόσωπο του δράστη. Ειδικότερα, έχει κριθεί ότι δεν αρκεί η αναφορά στην απόφαση «εν γνώσει της αναληθείας», αλλά πρέπει να αιτιολογείται πέραν του ότι είναι ψευδές το συγκεκριμένο γεγονός και από πού συνάγεται ότι έλαβε γνώση ο κατηγορούμενος για την αναλήθειά του²⁹, εκτός αν το γεγονός συνδέεται αναπόσπαστα με το πρόσωπο του κατηγορουμένου, οπότε είναι αυτονόητη η γνώση του³⁰.

Είναι προφανές ότι ο Άρειος Πάγος συνήγαγε γνώση της αναληθείας των γεγονότων ώστε να υπαγάγει την κρινόμενη περίπτωση στο έγκλημα της συκοφαντικής (και όχι της απλής) δυσφήμισης κατ' άρθρο 363 του Ποινικού Κώδικα, προκειμένου να εφαρμόσει το άρθρο 367 παρ. 2 περ. α' του Ποινικού Κώδικα και έτσι να αποφύγει τη στάθμιση της τιμής του θιγομένου προσώπου με το δικαιολογημένο ενδιαφέρον του κοινού για πληροφόρηση που πηγάζει από την κοινωνική αποστολή του τύπου. Περαιτέρω, παραμερίσθηκε και ο χαρακτήρας του θιγομένου ως δημόσιου προσώπου που εξ ορισμού, λόγω της ιδιότητάς του ως πολιτικού προσώπου, είναι εκτεθειμένος σε άλλα όρια κριτικής.

Ειδικότερα, το άρθρο 367 παρ. 1 περ. γ' του Ποινικού Κώδικα (άρση αδικού σε εξύβριση και δυσφήμιση) ορίζει ότι «Δεν αποτελούν άδικη πράξη: ... γ) οι εκδηλώσεις που γίνονται για την εκτέλεση νόμιμων καθηκόντων, την άσκηση νόμιμης εξουσίας ή για τη διαφύλαξη (προστασία) δικαιώματος ή από άλλο δικαιολογημένο ενδιαφέρον», ενώ κατά την παρ. 2 περ. α' του αυτού άρθρου «Η προηγούμενη διάταξη δεν εφαρμόζεται: α) όταν οι παραπάνω κρίσεις και εκδηλώσεις περιέχουν τα συστατικά στοιχεία της πράξης του άρθρου 363... καθώς και β) όταν από τον τρόπο της εκδήλωσης ή από τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη, προκύπτει σκοπός εξύβρισης».

²⁹ ΑΠ 60/2012, 1913/2008, 1633/2007, 1741/2006, 1105/2005, 168/2004, Βλ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Μ., Ποινικός Κώδικας – Ερμηνεία, 1106.

³⁰ ΑΠ 1590/2006.

Σύμφωνα δε με πάγια νεότερη νομολογία του Αρείου Πάγου³¹, «*Η διάταξη αυτή (του άρθρου 367 ΠΚ) για την ενότητα της έννομης τάξης εφαρμόζεται αναλογικά και στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου, όπως αυτός οριοθετείται από τις προαναφερόμενες διατάξεις των άρθρων 57-59 και 914 επ. ΑΚ. Επομένως, αιρούμενου του άδικου χαρακτήρα των προαναφερομένων αξιόποινων πράξεων (με την επιφύλαξη βέβαια όσων ορίζει η δεύτερη παράγραφος του ίδιου άρθρου), αποκλείεται και το στοιχείο του παρανόμου της επιζήμιας συμπεριφοράς ως όρου της αντίστοιχης αδικοπραξίας του αστικού δικαίου*».

Από τις ανωτέρω διατάξεις συνάγεται ότι η διάταξη του άρθρου 367 παρ. 1 περ. γ' του Ποινικού Κώδικα εφαρμόζεται μόνο επί απλής δυσφήμισης, απλής δυσφήμισης Α.Ε., προσβολής της μνήμης τεθνεώτος και εξύβρισης, *όχι δε και επί συκοφαντικής δυσφήμισης*, για την οποία δεν επέρχεται άρση του άδικου χαρακτήρα της λόγω της διάταξης του άρθρου 367 παρ. 2 περ. α' του Ποινικού Κώδικα.

Εκμεταλλευόμενος την ανωτέρω οργάνωση των εγκλημάτων κατά της τιμής του Ποινικού Κώδικα, ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι εν προκειμένω πρόκειται για συκοφαντική δυσφήμιση και όχι για απλή δυσφήμιση και ήχθη στο συμπέρασμα ότι «*είναι απορριπτέα κατ' άρθρο 367 § 2 α ΠΚ, η ένσταση περί δικαιολογημένου ενδιαφέροντος που πηγάζει από την κοινωνική αποστολή του τύπου*».

Τόσο ο τρόπος συναγωγής της γνώσης της αναλήθειας των γεγονότων, όσο και η παράκαμψη της στάθμισης της τιμής του θιγομένου προσώπου με το δικαιολογημένο ενδιαφέρον που πηγάζει από την κοινωνική αποστολή του τύπου μαρτυρούν την *υποτίμηση του Αρείου Πάγου προς την ελευθερία του λόγου*. Όμως με τον τρόπο αυτόν παρακάμφθηκε τεχνηέντως και η ανάγκη να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι ο ενάγων και αναιρεσιβληθείς Νίκος Κοτζιάς αποτελεί δημόσιο πρόσωπο, και μάλιστα κατά το χρόνο εκδίκασης της αγωγής Υπουργός Εξωτερικών, ήτοι μέλος της Εκτελεστικής Εξουσίας, που υπόκειται σε ευρύτερα όρια κριτικής.

γ. Η απόφαση Κοτζιά: Κατεδαφίζοντας την ελευθερία της γνώμης και του τύπου

Τα κριτήρια που χρησιμοποίησε ο Άρειος Πάγος για τη συναγωγή γνώσης της αναλήθειας των γεγονότων που περιέχονται σε δυσφημιστικό δημοσίευμα είναι τόσο εύκολο να πληρωθούν, ώστε δημιουργούν ανησυχία

³¹ Βλ. ενδεικτικά ΑΠ 190/2016, 308/2016, 343/2016, 265/2015.

για την εξέλιξη της νομολογίας του Δικαστηρίου. Με άλλα λόγια, τα κριτήρια αυτά παρέχουν στον Άρειο Πάγο έναν τρόπο να παρακάμπτει την ανάγκη στάθμισης μεταξύ της τιμής του θιγομένου προσώπου και του δικαιολογημένου ενδιαφέροντος που πηγάζει από την κοινωνική αποστολή του τύπου, γεγονός ιδιαίτερα επικίνδυνο για την ελευθερία του λόγου στη χώρα μας, εάν η εφαρμογή τους συνεχισθεί.

Μάλιστα, στο πλαίσιο της αρεοπαγίτικης νομολογίας επί υποθέσεων ελευθερίας του τύπου, η απόφαση μάλλον θα μπορούσε να αξιολογηθεί ως μια υποβάθμιση. Δεδομένου ότι το Ανώτατο Ακυρωτικό αντιμετωπίζει τις σχετικές σταθμίσεις σχεδόν αποκλειστικά σε επίπεδο κοινής νομοθεσίας παρά σε επίπεδο συντάγματος και θεμελιωδών δικαιωμάτων³², σε αντίθεση με το ΕΔΔΑ ή το Supreme Court των ΗΠΑ, μια άρνησή του να προβεί ακόμη και σε μια κοινή στάθμιση είναι ανησυχητική.

Περαιτέρω, προκαλεί ιδιαίτερη απορία η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς εκ μέρους του Αρείου Πάγου στην πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με την ελευθερία του λόγου και του τύπου (άρθρο 10 ΕΣΔΑ), και δη στη διάκριση δημοσίων προσώπων και τα διαφορετικά όρια της κριτικής στα οποία αυτά υπόκεινται στο δημόσιο διάλογο στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής και πλουραλιστικής κοινωνίας³³.

Καταληκτικά, θεωρούμενη τόσο υπό το φως της νομολογίας του ΕΔΔΑ και του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ όσο και υπό το φως της ίδιας νομολογίας του ΑΠ, η αρεοπαγίτικη απόφαση επί της υπόθεσης Κοτζιά υποτιμά την αξία της ελευθερίας του τύπου στην Ελλάδα αρνούμενη να αναγνωρίσει τόσο την ιδιαίζουσα περίπτωση ενός κατεξοχήν δημόσιου προσώπου όσο και ιδίως την ανάγκη στάθμισης και προάσπισης των όρων ενός ανοικτού δημόσιου διαλόγου.

III. Συμπερασματικά

Ο Άρειος Πάγος στην απόφαση 697/2017 είχε την ευκαιρία να αναπτύξει τη σκέψη του ελληνικού Ανωτάτου Δικαστηρίου επί της συνταγματικής προστασίας του τύπου και της σχέσης του με την τιμή και την υπόληψη

³² Βλ τις σχετικές παρατηρήσεις της ΒΡΕΤΤΟΥ Χ., Η αιχμηρή κριτική ως συνταγματικό δικαίωμα, 173 επ.

³³ Αυτό ωστόσο παρατηρήθηκε και στην εφετειακή απόφαση ΕφΑθ 4034/2015. Βλ σχετικές παρατηρήσεις της ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Η κριτική δημοσίων προσώπων ως εγγύηση της δημοκρατικής αποστολής του τύπου, ΔιΜΕΕ 4/2015, 559 επ.

των δημοσίων προσώπων. Αντ' αυτού, εκμεταλλεόμενος την κατάσταση των εγκλημάτων κατά της τιμής του Ποινικού Κώδικα, κρύφτηκε πίσω από μια ασθενή επιχειρηματολογία για τη συναγωγή γνώσης της αναλήθειας των γεγονότων, προκειμένου να υπαγάγει την κρινόμενη περίπτωση στο έγκλημα της συκοφαντικής δυσφήμισης του άρθρου 363 του Ποινικού Κώδικα, να αποφύγει την στάθμιση της τιμής του θιγομένου προσώπου με το δικαιολογημένο ενδιαφέρον που πηγάζει από την κοινωνική αποστολή του τύπου και να καταστήσει άνευ νομικής σημασίας το γεγονός ότι ο θιγόμενος είναι δημόσιο πρόσωπο και δη μέλος της Εκτελεστικής Εξουσίας.

Τέλος, η απόφαση 697/2017 του Αρείου Πάγου μας υπενθυμίζει ότι ένα φιλελεύθερο Σύνταγμα δεν εγγυάται και μια φιλελεύθερη εφαρμογή του. Πάντως, η υπόθεση αυτή δεν έχει λήξει οριστικά. Τούτο διότι τον Απρίλιο του 2018 ασκήθηκε αγωγή κακοδικίας σε βάρος όλων των δικαστών που δίκασαν την υπόθεση στο Εφετείο και στον Άρειο Πάγο, η οποία πρόκειται να συζητηθεί στις 09.10.2018³⁴. Επιπλέον, η υπόθεση έχει αχθεί από 06.12.2017 ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ελπίζουμε ότι θα έχει αίσια κατάληξη, ώστε να αποκατασταθούν η ελευθερία του λόγου και ο θεσμός του τύπου.

³⁴ Βλ. The Athens Review of Books, τεύχος Ιουνίου 2018, σελ. 46.